

डी.ओ.क्र.एन.सी.बी.सी./एम-IIG/१/२०१५

प्रिय श्रीमती अग्निहोत्री

विषय : इतर मागासवर्गीयांचे (ओ.बी.सी.) उपवर्गीकरण.

कृपया सहसचिव (बी.सी.) यांच्या पत्र क्र.१०२५/१४/२०११ बी.सी-११ दि.१३.०२.२०१४ चे अवलोकन करावे. या पत्रामध्ये मागासवर्गीयांच्या राष्ट्रीय आयोगाला (एन.सी.बी.सी.) अशी विनंती केली आहे की, त्यांनी इतर मागासवर्गीयांचे उपवर्गीकरण करण्याच्या विषयाचा सर्व बाजूंनी विचार करावा व त्याबाबतच्या आपल्या शिफारसी व सूचना केंद्र सरकारला पाठवाव्यात. यामध्ये इतर मागासवर्गीयांचे उपवर्गीकरण करण्यासाठी कोणत्या पद्धती अवलंबाव्यात, त्यांचे किती उप-वर्ग असावेत हे मुद्दे, तसेच त्यासंबंधीच्या इतर मुद्द्यांचा विचार व्हावा व त्याबाबत शिफारसी व सूचना कराव्यात.

२. या विषयावर आयोगाने बैठका घेतल्या, तसेच याबाबत राज्य सरकारचा दृष्टीकोन काय आहे हे विचारले. या कालखंडात ज्या-ज्या ठिकाणी आयोगाने या विषयाबाबत सार्वजनिक रीत्या जनतेची मते ऐकून घेतली त्या-त्या ठिकाणच्या राज्य सरकारांशी चर्चा केली.

३. आयोगाने याबाबतच्या निरनिराळ्या अहवालांचा, न्यायालयीन निवाड्यांचा व नऊ राज्यांकडून याबाबत मिळालेल्या लेखी माहितीचा अभ्यास केला. आयोगाने या विषयाच्या विविध बाजूंचा काळजीपूर्वक विचार केला, त्यावर चर्चा केली व अन्य मागासवर्गीयांचे उप-वर्गीकरण करण्याच्या प्रस्तावाबाबत एक अहवाल सादर केला. त्याची एक प्रत सोबत जोडली आहे. राज्य सरकारला विनंती आहे की, त्यांनी या या अहवालाचा अभ्यास करावा व त्यामध्ये केलेल्या शिफारसींचा विचार करावा.

४. विशेषतः खालील बाबतीतील निर्णय व्हावा अशी आयोगाची विनंती आहे.

१. अन्य मागासवर्गीयांचे उपवर्गीकरण करण्याचे काम राष्ट्रीय स्तरावर करण्याचा शासनाचा धोरणात्मक निर्णय.
२. या अहवालात सूचवलेल्या पद्धती, उप-वर्गांची संख्या व इतर विषयांना शासनाची तत्वतः मान्यता.
३. हा राष्ट्रव्यापी प्रकल्प आय.सी.एस.एस.आर. सारख्या तज्ञ संस्थेच्या मदतीने सुरु करण्यासाठी आवश्यक निधी उपलब्ध करून देण्याला मान्यता.
४. याबाबत त्वरीत निर्णय व्हावा ही विनंती.

धन्यवाद

आपला नम्र

(ए.के. मंगोत्रा)

सोबत : अहवाल (१५ पृष्ठे)

श्रीमती अनिता अग्निहोत्री
सचिव,
सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालय,
शास्त्री भवन,
नवी दिल्ली
दूरध्वनी - २३३८२६८३
फॅक्स - २३३८५१८०

मागासवर्गीयांसाठीचा राष्ट्रीय आयोग

अन्य मागासवर्गीयांच्या उप-वर्गीकरणाबाबतच्या प्रस्तावाबाबतचा अहवाल

१. सर्व भारतीय नागरीकांना सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय मिळवून देणे हा भारतीय राज्य घटनेचा उद्देश आहे. भारतीय राज्य घटनेच्या उद्देशात स्वातंत्र्य, समता व बंधुत्व यांचा समावेश आहे. घटनेच्या कलम १४ नुसार शासन कोणत्याही व्यक्तीला कायद्यासमोर समान वागणूक व कायद्याचे सर्वांना समान संरक्षण देण्यासाठी नकार देऊ शकत नाही. म्हणजेच ज्या व्यक्ती समान नाहीत, त्यांच्याबरोबर असमान वागणूक करता येणार नाही. असमान व्यक्तींची प्रगती व्हावी यासाठी उपाय योजना केली पाहिजे. सामाजिक व शैक्षणिक रीत्या दबलेल्या वर्गांना प्रगत वर्गाबरोबर आणण्यासाठी उपाय योजना करण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना केली पाहिजे. सामाजिक व शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांच्या नागरिकांची प्रगती होण्यासाठी त्यांना शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेश देणे व त्यामध्ये नेमणूक करण्यासाठी आरक्षण देण्याचा शासनाला अधिकार आहे.
२. दक्षिण भारतातील अनेक राज्यांनी घटना लागू होण्याआधी व त्यानंतरही शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेश देणे व त्यामध्ये नेमणूक करणे यासाठी आरक्षण देण्याला सुरुवात केली. तथापि केंद्र शासनाच्या सेवेमध्ये व केंद्र शासनाच्या शैक्षणिक संस्थांमध्ये अशा वर्गांना आरक्षण दिले नव्हते, त्यामुळे भारत सरकारने घटनेच्या ३४० कलमानुसार मंडल आयोगाची स्थापना केली. शैक्षणिक व सामाजिकदृष्टीने मागासलेल्या वर्गांसाठी शैक्षणिक सवलती, आर्थिक मदत, रचनात्मक बदल इत्यादिंबाबत शिफारसी केल्या. त्याचप्रमाणे अशा वर्गांना शासकीय सेवांमध्ये २७% आरक्षण देण्याचीही शिफारस केली. अशी शिफारस करतेवेळी आयोगाने याबाबत आरक्षणासाठी सर्वोच्च न्यायालयाने घोषित केलेली मर्यादा लक्षात घेतली होती. आयोगाचे एक सदस्य श्री. एल.आर. नाईक यांनी आयोगाच्या अहवालातील परिच्छेद क्र.८च्या पुढील परिच्छेदाबाबत आपला मतभेद व्यक्त केला होता. त्यांच्या मतानुसार अन्य मागासलेल्या वर्गांची यादी दोन भागात विभागली जावी. एक खालच्या दर्जाचा मागासलेला वर्ग व दुसरा दबला गेलेला मागासलेला वर्ग. दबला गेलेला मागासवर्ग म्हणजे जे मागासलेल्या वर्गातील पुढारलेल्या वर्गांच्या तुलनेत सर्वात मागासलेले आहेत. परंतु त्याकाळी एम.आर. बालाजी विरुद्ध म्हैसूर राज्य (ए.आय.आर. १९६३ ए.एस.सी.६४९) नुसार अस्तित्वात असलेला कायदा लक्षात घेऊन आयोगाच्या इतर सदस्यांनी श्री. एल.आर. नाईक यांचे मत मान्य केल नाही.

३. मंडल आयोगाच्या शिफारसीनुसार भारत सरकारने दोन कार्यालयीन आदेश जारी केले :-
क्र.३६०१२/३१/९० इएस्टीटी (एस.टी.सी.) दि.१३ ऑगस्ट १९९० च्या व २५ सप्टेंबर १९९१.
दि.१३ ऑगस्टच्या आदेशानुसार सामाजिक व शैक्षणिकदृष्टीने मागासलेल्या वर्गांसाठी नागरी सेवांमध्ये
२७% आरक्षणाची तरतूद केली आहे. दि.२५.०९.१९९१ च्या आदेशानुसार दि.१३.०८.१९९० च्या
आदेशात खालीलप्रमाणे बदल केला आहे.

i. एस.ई.बी.सी. साठी नागरीसेवांमध्ये २७% आरक्षणाची जी तरतूद केली आहे त्यात
एस.ई.बी. मधील अधिक गरीब वर्गांना प्राधान्य देण्यात येईल. जर पुरेशा प्रमाणात असे
उमेदवार उपलब्ध नसतील तर जी पदे रिकामी रहातील, त्यावर अन्य एस.ई.बी.सी.
उमेदवारांची नियुक्ती केली जाईल.

ii. आज अस्तित्वात असलेल्या योजनांमध्ये आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या ज्या लोकांसाठी
कोणत्याही आरक्षणाची तरतूद नाही, अशा लोकांसाठी भारत सरकारच्या नागरी सेवांच्या
पदांमध्ये १०% आरक्षणाची तरतूद केली जाईल.

iii. आज अस्तित्वात असलेल्या योजनांमध्ये ज्या एस.ई.बी.सी. चे अधिक गरीब वर्ग किंवा
आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांना कोणतेही आरक्षण उपलब्ध नाही अशा लोकांना
ओळखून काढण्यासाठी दंडक वेगळ्या रीतीने ठरवले जातील.

४. सर्वोच्च न्यायालयाने इंद्र सहानी विरुद्ध भारत सरकार व इतर (डब्ल्यूपी सिव्हील) क्र.९३० ऑफ
१९९० रिपोर्टेड इन (१९९२) एस.ए.पी.३ ए.सी.सी. २१७ या निवाड्यामध्ये या कार्यालयीन
आदेशाबाबत निर्णय दिला आहे. न्यायमूर्ती श्री. बी.पी. जीवन रेड्डी यांनी या निर्णयामध्ये १४ प्रश्नांची
चर्चा केली आहे. त्यातील काही खालीलप्रमाणे.

प्रश्न ३.:

३(अ) घटनेतील कलम १६(४) नुसार नागरीकांचे मागासलेले वर्ग याचा अर्थ काय ?

(ब) मागासलेला वर्ग फक्त जातीच्या आधाराने ओळखता येतो काय ?

(क) घटनेतील कलम १६(४) मध्ये नमूद केलेला मागासलेपणा शैक्षणिक व सामाजिक दोन्ही प्रकारचा
असला पाहिजे काय ?

(ड) मागासलेला वर्ग ओळखण्यासाठी मीन्स (व्यवसायाची) कसोटीचा उपयोग करता येईल का ? आणि
उत्तर होकारार्थी असल्यास ती वापरणे अनिवार्य आहे काय ?

(इ) अन्य मागासवर्गीयांना अनुसूचित जाती/जमाती प्रमाणे वागविले जाऊ शकते काय ?

(फ) शासनाच्या सेवांमध्ये पुरेसे प्रतिनिधित्व

वरील प्रश्नांची संक्षिप्त उत्तरे खालीलप्रमाणे :-

३(अ) भारतात जात हा सामाजिक वर्ग असू शकतो व सर्वसाधारणपणे असतो. जर एखादा वर्ग सामाजिकदृष्ट्या मागासलेला असेल, तर तो घटनेच्या कलम १६(४) साठी मागासलेला वर्ग आहे. हिंदूमध्ये ऐतिहासिक कारणांसाठी सामाजिकदृष्टीने मागासलेले असे व्यावसायिक वर्ग, पंथ, संप्रदाय आहे. घटनेच्या कलम १६(४) साठी ते सामाजिकदृष्टीने मागासलेले वर्ग आहेत. (परिच्छेद ७४९ ते ७७९)

(ब) घटना, तसेच कायद्यामध्ये मागासवर्गीयांना ओळखण्यासाठी कोणतीही पद्धत प्रस्तावित केली नाही. अशी पद्धत प्रस्तावित करणे न्यायालयाला शक्य नाही व तसा सल्ला देता येणार नाही, या कामासाठी ज्या अधिकाऱ्यांची नियुक्ती केली आहे, त्यांच्यावर ते अवलंबून आहे. त्यांना जी पद्धत सोईस्कर असेल त्याचा ते अवलंब करू शकतात व जोपर्यंत या पद्धतीने केलेल्या सर्वेक्षणामुळे सर्व जनतेचे सर्वेक्षण होते, तोपर्यंत या पद्धतीवर आक्षेप घेता येणार नाही. मागासलेल्या जातीच्या वर्गाची ओळख जातीचे वर्ग व लोकांच्या विभागाने होते. व्यावसायिक गट, लोकांचे गट व वर्ग ओळखण्यापासून या प्रक्रियेची सुरुवात होते. जिथे जिथे जात दिसून येते, तिथून ही प्रक्रिया सुरु केली जाऊ शकते व मागासलेपणाचे जे दंडक निश्चित केले आहेत, त्यांची पूर्तता होत आहे की नाही याची खात्री केली जाऊ शकते. जर ही पद्धती अवलंबली तर घटनेच्या कलम १६(४) च्या अर्थामध्ये व उपयोगासाठी नागरिकांचा मागासलेला वर्ग सुनिश्चित होईल. अन्य व्यावसायिक गट, जमाती व वर्गासाठीही अशाचा प्रक्रियेचा अवलंब केला जाऊ शकतो व पूर्ण जनतेला त्यात सामील केले जाऊ शकते. समाजात अस्तित्वात असलेल्या सर्व गटांचा, विभागांचा व वर्गांचा विचार झाला पाहिजे हा या प्रक्रियेचा मुख्य विचार व उद्देश असला पाहिजे. देशातल्या बऱ्याच मोठ्या लोकसंख्येचे जातीच्या आधारावर समाज किंवा गटामध्ये वर्गीकरण करता येते. त्यामुळे जातीच्या आधारावर हे सर्वेक्षण करता येते व त्यानंतर आपण इतर गट विभाग व वर्गांचा विचार करता येईल. (परिच्छेद ७८० व ७८५)

(क) घटनेच्या १६(४) कलमानुसार मागासवर्गीयांचा जो अर्थ आहे तो अर्थ व कलम १५(४) कलमानुसार सामाजिक व आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गाचा जो अर्थ आहे, तो एकच आहे असे समजू नये. कलम १५(४) मधील अर्थ अधिक व्यापक आहे. त्यात सामाजिक मागासलेपणावर जोर आहे. भारताचा संदर्भ ध्यानात घेता सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिक मागासलेपणा व परस्परावलंबी आहे असे लक्षात येईल. (परिच्छेद ७८६-७८९)

(ड) क्रिमीलेअर वगळला जाऊ शकतो व गेला पाहिजे. (परिच्छेद ७९०-७९३)

(इ) एखाद्या वर्गाला अनुसूचित जाती-जमातींबरोबरीचा समजण्यासाठी त्या वर्गाला मागासलेला वर्ग असे संबोधले गेले पाहिजे असे नाही. (परिच्छेद ७९४-७९७)

(फ) एखाद्या वर्गाचे शासकीय सेवांमध्ये असलेले प्रतिनिधित्व पुरेसे आहे की नाही हे त्या त्या सरकारच्या समाधानावर अवलंबून राहिल. त्याची न्यायालयीन चौकशी इतर गोष्टींप्रमाणे अधिकाऱ्यांच्या समाधानावर अवलंबून असते.

प्रश्न ४

(अ) मागासलेले वर्ग फक्त आणि एकमेव आर्थिक मापदंडावर ओळखले जाऊ शकतात काय ?

(ब) जातीचा आधार न घेता केवळ एखाद्या वर्गाचा व्यवसाय व त्यातून मिळणारे उत्पन्न हा मापदंड त्या वर्गाचे मागासलेपणा ओळखण्यासाठी वापरला जाऊ शकतो का ?

संक्षिप्त उत्तर

४(अ) फक्त आणि एकमेव आर्थिक मापदंडावर मागासलेले वर्ग ओळखता येत नाहीत. (परिच्छेद ७९९)

(ब) जर याबाबतीत सल्ला मिळाला, तर जातीचा आधार न घेता केवळ एखाद्या वर्गाचा व्यवसाय व त्यापासून मिळणारे उत्पन्न हा मापदंड त्या वर्गाचे मागासलेपणा ओळखण्यासाठी वापरला जाऊ शकतो. (परिच्छेद ८००)

प्रश्न ५

मागासलेल्या वर्गाचे मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उप-वर्गीकरण करता येते काय ?

संक्षिप्त उत्तर :- मागासलेल्या वर्गाचे मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उप-वर्गीकरण करण्यामध्ये घटनेची कोणतीही हरकत नाही.

प्रश्न १०

दुसऱ्या कार्यालयीन आदेशामध्ये मागासलेल्या वर्गातील अधिक गरीब वर्गाबाबत दिलेला आदेश घटनेच्या कलम १६ नुसार अनुज्ञेय आहे का ?

संक्षिप्त उत्तर :- या न्यायालयीन आदेशाच्या परिच्छेद ८४३, ८४४ मध्ये विस्ताराने दिलेल्या अन्य मागास वर्गीयांतील विविध वर्गांनी जर मागासलेपणा ओळखले व त्यावर काम केले तर वर उल्लेख केलेल्या दि.२५.०९.१९९१ च्या कार्यालयीन आदेशात केलेला मागासवर्गीयांमधील अधिक गरीब वर्ग व इतर यांच्यात केलेला फरक बेकायदेशीर नाही. (परिच्छेद ८४३-८४४)

प्रश्न ११

ज्या आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांना कोणत्याही योजनेमध्ये आरक्षण दिले नाही त्यांना दि.२५.०९.१९९१ च्या कार्यालयीन आदेशानुसार जे १०% आरक्षण दिले आहे, ते घटनेच्या कलम १६ नुसार अनुज्ञेय आहे काय ?

संक्षिप्त उत्तर :- ज्या आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांना कोणत्याही योजनेमध्ये आरक्षण दिले नाही त्यांना दि.२५.०९.१९९१ च्या कार्यालयीन आदेशानुसार जर १०% आरक्षण दिले आहे ते घटनेच्या कलम १६ नुसार अनुज्ञेय नाही व ते रद्द केले आहे. (परिच्छेद ८४५)

५. माननीय न्यायाधीशांनी पुढे असे उत्तर दिले आहे की, कलम १६(४) नुसार मागासलेल्या वर्गामध्ये अन्य मागासलेला वर्ग, अनुसूचित जाती, जमाती व इतर काही मागासलेले वर्ग सामील आहेत. कलम १६(४) वर जोर सामाजिक मागासलेपणावर आहे. सामाजिक मागासलेपणातून शैक्षणिक व आर्थिक मागासलेपणाचा उगम होतो. ते एकमेकांना सहकार्य करतात व ते समाजातील खालच्या वर्गांच्या व्यवसायांशी जोडले गेले आहेत. भारतात जात हा सामाजिक वर्ग होऊ शकतो व सर्वसाधारणपणे होतो. कलम १६(४) मध्ये नागरीकांचा मागासलेपणा ओळखण्यासाठी फक्त आर्थिक मागासलेपणाचा उपयोग होऊ शकत नाही. कलम ४६ मध्ये ज्या दुर्बल घटकांचा उल्लेख केला आहे त्यात कलम ३४० मध्ये उल्लेख केलेले व कलम १६(४) मध्ये सामील असलेले एस.ई.बी.सी. यांचा समावेश आहे. माननीय न्यायाधीशांनी असाही खुलासा केला आहे की, कलम १६(४) च्या उपयोगासाठी मागास वर्गांचे अधिक मागासलेले व मागासलेले वर्ग असे वर्गीकरण करण्यास कोणतीही घटनात्मक हरकत नाही. हे वर्गीकरण सामाजिक मागासलेपणाच्या कमी-अधिक असण्यावर अवलंबून आहे. असे वर्गीकरण करताना विविध मागासवर्गीयांमध्ये समानता राखली पाहिजे व त्यांचे एकत्रीकरण करता कामा नये. असेही ध्यानात ठेवले पाहिजे की, एखादा दुसरा वर्ग (आरक्षणाचा) हिस्सा घेऊन जातात व बाकीचे वर्ग तसेच रहातात.

सर्वोच्च न्यायालयाने क्रिमीलेअर वगळण्याच्या अटीवर दि.१३.०८.१९९० व दि.२५.०९.१९९९ च्या कार्यालयीन आदेशानुसार आर्थिक दंडक हे सामाजिक प्रगतीसाठी उचलेले पाऊल मानून अन्य मागासलेल्या वर्गांना २७% आरक्षण देण्याच्या आदेशाचे समर्थन केले. त्याच वेळी न्यायालयाने असा आदेश दिला की, मागासलेल्या वर्गांच्या यादीत अंतर्भाव करण्यासाठी आलेल्या अर्जांचा विचार करण्यासाठी तसेच अशा यादीत एखाद्या गटाचा/जातीचा/वर्गाचा कमी-जास्त समावेश झाला असल्याचा तक्रारीचा अभ्यास करण्यासाठी व त्याबाबत शिफारस करण्यासाठी एक कायम स्वरूपी संस्थेची स्थापना करावी, तसेच समाजाचे प्रगत वर्ग (क्रिमीलेअर) व मागासलेले वर्ग यांना वेगळे करण्यासाठीच्या प्रक्रियेसाठी काही मानदंड ठरवून देणे हेही या संस्थेचे कार्य असावे. दि.१३.०८.१९९० च्या आदेशाच्या

अंमलबजावणीसाठी क्रीमीलेअरला वगळणे ही पूर्व अट आहे. कार्यालयीन आदेश दि.२५.०९.१९९१ चा परिच्छेद (i) कायदेशीर ठरवला गेला आहे. या परिच्छेदामध्ये सामाजिक मागासलेपणाच्या कमी-जास्तपणाच्या आधाराने मागासलेले व अधिक मागासलेले असे वर्गीकरण करण्यात आले आहे व त्या आधारे त्यांना आरक्षणाच्या लोकांचे समान व उचित तऱ्हेने वाटप केले आहे. कार्यालयीन आदेश दि.२५.०९.१९९१ चा परिच्छेद (ii) मध्ये आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गांना जे १०% आरक्षण दिले आहे, ते बेकायदेशीर ठरवले आहे.

६. प्रश्न क्र.५ म्हणजे "मागासलेल्या वर्गांचे मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उप-वर्गीकरण करता येईल काय?" या प्रश्नाचे उत्तर देताना मा. सर्वोच्च न्यायालयाने एम.आर. बालाजी विरुद्ध म्हैसूर सरकार (ए.आय.आर. १९६३ ए.एस.सी. ६४९) मध्ये असा निर्णय दिला की, घटनेच्या कलम १५(४) च्या अंतर्गत मागासलेल्या वर्गांचे मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उपवर्गीकरण अपेक्षित नव्हते. इंद्र सहानी खटल्यामध्ये या निर्णयावर प्रश्न उपस्थित केला गेला की, बालाजी खटल्यामधील निर्णय न्यायानुसार नाही. यानंतर सर्वोच्च न्यायालयाने के.सी. वसंतकुमार विरुद्ध कर्नाटक सरकार, या खटल्यात (१९८५ एल.यू.पी., एस.सी.सी.७१४) असा निर्णय दिला की, (जर दोन्ही वर्ग अधिक प्रगत वर्गांपेक्षा फारच मागासलेले असतील तर) मागासलेल्या वर्गातही मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उप-वर्गीकरण केले जाऊ शकते. खरे तर असे उप-वर्गीकरण अधिक मागासलेल्या वर्गांच्या मदतीसाठी आवश्यक आहे कारण असे न केल्यास जे मागासलेले वर्ग अधिक मागासलेल्या वर्गांपेक्षा थोडे प्रगत आहेत तेच वर्ग (आरक्षित) जागा घेऊन जातील.

इंद्र सहानी खटल्याच्या निर्णयाच्या परिच्छेद ८०२ मध्ये मा. न्यायाधिकांनी असा निर्णय दिला आहे की, मागासलेल्या वर्गांचे मागासलेले वर्ग व अधिक मागासलेले वर्ग असे उप-वर्गीकरण करण्यास कायदा किंवा घटना यांची काहीच हरकत नाही. ते पुढे असे म्हणतात की, असे उप-वर्गीकरण केलेच पाहिजे असे नाही, पण केले तर कायदेशीर असेल. त्यासाठी न्यायाधिकांनी दोन उदाहरणे दिली आहेत, सोनार व वडार (दगड फोडणारे) त्यांना जर एकाच गटात सामील केले, तर सोनारच सर्व आरक्षित पदे घेऊन जातील व वडारांना काहीच पदे शिल्लक रहाणार नाहीत. त्यामुळे सरकारने असा विचार करावा की, अन्य मागासावर्गीयांचे सुद्धा उप-वर्गीकरण करावे की ज्यायोगे अन्य मागासवर्गीयांमध्ये जे अधिक मागासलेले आहेत त्यांच्या साठी जे (आरक्षणाचे) लाभ आहेत, ते त्यांनाचा मिळावेत. त्यासाठी उप-वर्गीकरण कसे करायचे, वर्गावर्गामधील फरक कसा व कुठपर्यंत

करायचे हे सरकारवर अवलंबून आहे व जोपर्यंत हे काम योग्य तऱ्हेने केले जात आहे, तोपर्यंत न्यायालय त्यात लक्ष घालणार नाही. याबाबतीत आंध्रप्रदेशात झालेल्या वर्गीकरणाचा संदर्भ घेतला गेला आहे. आंध्रप्रदेशामध्ये मागासलेले वर्ग चार गटात विभागले गेले आहेत - गट अ - मूलवासी नसलेल्या जाती, विमुक्त जाती, भटक्या व अर्ध भटक्या जाती गट ब - व्यावसायिक गट जसे ताडी काढणेवाले (झाडातून दारु काढणारे), विणकर, सुतार, लोहार, सोनार, कमसलिन इत्यादि, गट क - यात ज्या अनुसूचित जातीच्या लोकांनी ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला, त्यांचा व त्यांच्या वंशजाचा समावेश होतो. गट ड हे उपरोक्त गट अ, ब, क मध्ये ज्या जाती जमाती गट सामील नाहीत त्यांचा गट ड मध्ये अंतर्भाव होतो. मागासलेल्या वर्गांसाठी जी पदे आरक्षित केली आहेत, ती त्यापैकी २५% पदे या गटांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात वाटली गेली आहेत. आंध्रप्रदेश शासन विरुद्ध यू.एस.व्ही. बलराम (१९७२) १ एस.सी.सी. ६६० या खटल्यात या वाटपाला उचित ठरवले गेले आहे. या खटल्यातील या निकालाच्या आधारे जर अन्य मागासवर्गीयांचे उप-वर्गीकरण योग्य आधारे केले गेले की जेणेकरून त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात त्यांना २७% आरक्षित पदांचा लाभ होईल तर ते न्यायोचित होईल यात शंका नाही.

७. केंद्रीय सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालय बी.सी. ११ यांनी राष्ट्रीय मागास वर्ग आयोगाला लिहिलेल्या पत्र क्र. एफ.१२०१५/१४/२०११ बीसी ११ दि.१३.०२.२०१४ मध्ये असे लिहीले की, मागासलेल्या वर्गांच्या उपवर्गीकरणाची बाब विचाराधीन आहे. मंत्रालयाने आयोगाला विनंती केली की, त्यांनी याबाबतीत चर्चेचे आयोजन करावे व आपल्या शिफारसी घ्याव्यात. त्यामध्ये अशा उप-वर्गीकरणाची पद्धत काय असावी, त्यात किती वर्ग असावेत इत्यादी बाबतीत शिफारसी असाव्यात. केंद्रीय सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालयाच्या सह सचिवांनी राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाला पत्र क्र.१२०१५/१४/२०११ बी.सी.२०११ दि.१३.०३.२०१४ व त्यामध्ये या मामल्याचा अभ्यास कलम मंत्रालयाला उप-वर्गीकरणाच्या प्रगतीबाबत अवगत करावे अशी विनंती केली. आयोगाने दि.२९.०४.२०१४ रोजी एक बैठक आयोजित केली व आपल्या संशोधन विभागाला अशी सूचना केली की, ज्या राज्य सरकारांनी उप-वर्गीकरण केले आहे व शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेश व नोकरी यामध्ये आरक्षण देण्याची अंमलबजावणी केली आहे, त्यांच्याकडून अहवाल मागवावे, जेणेकरून केंद्रीय सूचीमध्ये अन्य मागासवर्गीयांच्या उप-वर्गीकरणाबाबत विचार केला जाईल. राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाच्या अध्यक्षांनी अन्य मागासवर्गीयांच्या उप-वर्गीकरणाबाबत व इतर बाबीबाबत दि.२८.०५.२०१४ रोजी सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालयाला एक पत्र पाठवले. त्या पत्राच्या

उत्तरात मंत्रालयाने आयोगाला अशी विनंती केली की, अन्य मागासवर्गीयांचे उप-वर्गीकरण करणे, उपवर्गांची संख्या व इतर विषयात कोणती पाऊले उचलली पाहिजेत त्याबाबत आयोगाने सूचना कराव्यात. याची स्मरणपत्रे पाठवली जात आहेत. आयोगाच्या अध्यक्षानी दि.२०.०५.२०१४ रोजी सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्र्यांना पत्र लिहून याबाबतीत आपली काळजी व्यक्त केली. तसेच त्यांनी दि.१०.०६.२०१४ रोजी प्रधानमंत्र्यांना पत्र लिहिले व अन्य मागासवर्गीयांचे उप-वर्गीकरण करण्याची आवश्यकता कळवली. या पत्रात असे म्हटले आहे की, अन्य मागासवर्गीयांचे केंद्रीय सूचीमध्ये उप-वर्गीकरण केले नाही, त्यामुळे अन्य मागासवर्गीयांसाठी जे-जे (आरक्षणाचे) लाभ आहेत, ते अन्य मागासवर्गीयांत जे खरोखरी दबलेले आहेत त्यांना मिळत नाहीत, व खालच्या वर्गात आहेत त्यांचे अहित होत आहे, म्हणून अन्य मागासवर्गीयांचे वर्गीकरण केले जावे, ज्यायोगे ज्या अन्य मागासवर्गीयांची परिस्थिती चांगली आहे, त्यांनी अधिक लायक अशा अन्य मागासवर्गीयांसाठी असलेले लाभ उठवू नयेत.

८. राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाने दि.०७.०५.२०१४, दि.०५.०९.२०१४, दि.२०.१०.२०१४ व दि.०७.०१.२०१५ रोजी राज्य सरकारांना पत्रे लिहीली व अन्य मागासवर्गीयांच्या वर्गीकरणाबाबत त्यांचे दृष्टीकोन व सूचना मागवल्या. ज्या राज्यांनी आधीच उप-वर्गीकरण केले आहे व अंमलात आणले अथवा नाही त्यांना स्मरणपत्रे पाठवली. उत्तरादाखल काही राज्यांनी असे लिहीले की, सदर बाब त्यांच्या विचाराधीन आहे. काही राज्यांनी अद्याप उत्तरे पाठवली नाहीत. जेथे याबाबत सार्वजनिक चर्चा झाली त्या ठिकाणच्या आयोगाबरोबर व राज्य सरकारांबरोबर राष्ट्रीय आयोग चर्चा करित आहे. ज्या राज्यांकडून अन्य मागासवर्गीयांच्या वर्गीकरणाबाबत उत्तरे प्राप्त झाली आहेत ती या प्रकारे आहेत.

अ.क्र.	राज्य	कोणापासून मिळाले	उपवर्गीकरण गट	जातीची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
१.	आंध्रप्रदेश व तेलंगणा	मुख्य सचिव मागासवर्गांसाठी कल्याण विभाग, आंध्रप्रदेश यांनी आंध्रप्रदेशची माहिती पाठवली आहे.	अ - मूलवासी नसलेल्या जाती	५१	७
			ब - व्यावसायिक गट	२७	१०
			क-अनुसूचित जातीचा ज्या लोकांनी ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला ते लोक व त्यांचे वंशज	१	१
			ड- अन्य गट	४५	७

			इ - मुस्लीम व सामाजिकदृष्ट्या मागास वर्ग	१४	४
			एकूण	१३८	२९
२.	पाँडेचरी	सचिव सदस्य राज्य आयोग (बी.सी.एम.)	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			अन्य मागासवर्गीय (ओ.बी.सी.)	५६	२०
			मागासलेले मुस्लीम	३	
			सगळ्यात जास्त मागासलेले वर्ग (एम.बी.सी.)	११	१३
			अत्यंत मागासलेले वर्ग (इ.बी.सी.)	१	
			मागासलेल्या जाती (बी.टी.)	५	१
			एकूण	७६	३४
३.	कर्नाटक	सचिव - राज्य आयोग	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			वर्ग - १	९५	४
			वर्ग - २(अ)	१०२	१५
			वर्ग - २(ब)	१	४
			वर्ग - ३(अ)	३	४
			वर्ग - ३(ब)	६	५
			एकूण	२०७	३२
४.	हरियाना	मुख्य सचिव मागासलेले वर्ग व अनुसूचित जातीचा कल्याण विभाग	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			गट - अ	७१	१६
			गट - ब	६	११
			एकूण	७७	२७
			खास मागासलेले वर्ग	५	२७% वर १०%
५.	झारखंड	उपसचिव मनुष्यबळ विकास, प्रशासकीय सुधारणा व राज्य भाषा विभाग	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			अत्यंत मागासलेले वर्ग		८
			मागासलेले वर्ग		६
			एकूण		१४

६.	पश्चिम बंगाल	सह आयुक्त मागास वर्ग कल्याण विभाग	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			अ - जास्त मागासलेला वर्ग	६६	१०
			ब - मागासलेला वर्ग	७७	७
			एकूण	१४३	१७
७.	बिहार	सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालय	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			बी.सी. II (मागास वर्ग-२)		१२
			बी.सी. I (मागास वर्ग-१)		१८
			इतर मागासवर्गीय महिला		३
			एकूण		३३
८.	महाराष्ट्र	सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालय	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			विशेष मागासलेले वर्ग		२
			अन्य मागास वर्ग		१९
			एकूण		२१
९.	तामिळनाडू	सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालय	उपवर्गीकरण गट	जातींची संख्या	आरक्षणाची टक्केवारी
			मागास वर्ग		२६.५
			मागासवर्गातील मुस्लीम		३.५
			सर्वात जास्त मागासलेले वर्ग डीनोटीफाईड जाती		२०.००
			एकूण		५०.००

९. राष्ट्रीय मागासवर्ग आयोगाने दि.१८.०२.२०१५ रोजीच्या बैठकीत खालील ठराव पारित केला.

"अन्य मागासवर्गीयांच्या उप-वर्गीकरणाबाबत सविस्तर चर्चा झाली व अन्य मागासवर्गीयांच्या उप-वर्गीकरण तीन वर्गात केले जावे व त्या वर्गात जाती/जमाती यांना सामील करण्यासाठी मानदंड, यंत्रणा व निकष ठरवण्यात यावेत असे तत्वतः मान्य करण्यात आले. सदस्यांना विनंती केली जात आहे की, त्यांनी याबाबतचा आपला दृष्टीकोन समोर ठेवावा. सदस्य सचिव व अध्यक्ष प्रस्तावाचा एक मसुदा तयार करतील व दि.२७.०४.२०१५ ला होणाऱ्या आगामी बैठकीत चर्चा करण्यासाठी सदस्यांना पाठवतील. त्यावर आगामी बैठकीत चर्चा होईल.

१०. अनंतरामन आयोगाच्या दि.२०.०६.१९७० च्या अहवालाचा आधार घेऊन सुरुवातीला आंध्रप्रदेशमध्ये मागासवर्गीयांचे ४ गटात विभाजन करण्यात आले गट अ - मूळवासी नसलेल्या जाती, विमुक्त जाती,

भटकणाच्या जाती, अर्ध भटकणाच्या जाती, गट ब - ताडी गाळणारे (झाडातून दारु काढणारे), विणकर, सुतार, लोहार, सोनार, कामसलिन इत्यादि, गट क- ज्या अनुसूचित जातीच्या लोकांनी ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला आहे असे लोक व त्यांचे वंशज, गट ड - अन्य सर्व वर्ग/जाती/गट अनंतरामन आयोगाने या वर्गीकरणाखेरीज मागासलेपणा दूर करण्यासाठी व आर्थिक विकासासाठी अनेक पावले उचलण्याची शिफारस केली आहे.

गट अ मध्ये ३७ जाती सामील आहेत त्यांचे व्यवसाय खालीलप्रमाणे - भीक मागणे, दुक्कर पाळणे, मासे मारणे, धोबी काम, धार्मिक उपचार करणे, स्मशानभूमीवर पहारा देणे, शेतमजुरी, हमाली, मजुरी, बांबूचे काम करणे, पक्षी पकडणे, गारुडी, ढोल वाजवणारे, शिकारी, टोपल्या बनवणारे, ताडी गाळणारे (झाडातून दारु काढणारे), मातीचे काम करणारे या व्यतिरिक्त अजून काही जातींचा समावेश केला गेला तरीसुद्धा तेथे ५२ जाती/जमातीत फरक असल्याने काही विसंगती आहेत. गट ब मध्ये व्यावसायिक गट सामील आहेत. जसे विणकाम करणे, रंगकाम करणे यासाठी ब्रश बनवणे, रंगकाम करणे, बाहुल्या बनवणे, विणकाम करणे, ताडी गाळणे, कापूस पिंजणारे, तेल काढणारे, रेशीम विणणारे, कुंभार, बकऱ्या पाळणारे, कांबळी बनवणारे, मजूर, सुतार, पतिलचे काम करणारे, लोहार, सुतार, वडार इत्यादि. यात पहिल्यांदा २५ जाती सामील होत्या व त्यात त्यानंतर ५ जातींची भर पडली. आज त्यात २६ जाती सामील आहेत. गट क मध्ये धर्मांतर केलेले हरिजन सामील आहेत, म्हणजे अनुसूचित जातीच्या ज्या व्यक्तींना ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला आहे ते व त्यांचे वंशज. गट ड मध्ये इतर सर्व जाती सामील आहेत जसे शेतमजूर, खाटीक, विणकर, रोजगारी करणारे, टोपल्या बनवणारे, शिकारी, भिकारी, जिनसाज, मासेमार, शेतकरी, माळी, नर्तक, गायक, कुंकवाचा किरकोळ व्यापार करणारे, कपडे शिवणारे, ज्यूट विणणारे, देवळातील कामगार, ढोल वाजवणारे, मातीचे काम करणारे इत्यादि. पहिल्यांदा यात ३३ जाती सामील होत्या, आता ४६ जाती आहेत. २००७ मध्ये "ई" गटात मुसलमानांच्या १४ जातींना अन्य मागासवर्गीयांमध्ये सामील केले व त्यांना ४% आरक्षण दिले.

११. अन्य मागासवर्गीयांचे तीन गटात उप-वर्गीकरणे करण्यासाठी आंध्रप्रदेशने केलेले वर्गीकरण ध्यानात ठेवणे उपयुक्त होईल. आंध्रप्रदेशच्या चार गटांचा अभ्यास केले तर असे लक्षात येईल की, चारी गटात फारच विविधता व फरक आहे. गट अ आणि ड मध्ये एकसारखे व्यवसाय आढळतात व त्यामुळे आजसुद्धा मूलवासी नसलेल्या जाती, विमुक्त जाती, भटकणाच्या व अर्ध भटकणाच्या जाती यांना आरक्षणाचे लाभ मिळत नाहीत. त्यामुळे तत्व, मानदंड व निकष ठरवण्यासाठी वैज्ञानिक

दृष्टिकोन विचार व यंत्रणा राखणे आवश्यक आहे. जर वेगवेगळ्या गटांची विभागणी करायची असेल तर, जसे १) गट अ मध्ये फारच मागासलेल्या जाती, भटकणाऱ्या व अर्ध भटकणाऱ्या जाती २) गट ब मध्ये व्यावसायिक गट सामील आहेत ३) गट क मध्ये मागास वर्गातील शेती व व्यावसायिक जाती सामील आहेत. अन्य मागासवर्गीयांचे उपरोक्त तीन गटांमध्ये वर्गीकरण करण्यासाठी पूर्ण भारतात उप-वर्गीकरण करणे आवश्यक आहे की, जेणेकरून जाती/जमातींना योग्य वर्गात सामील करता येईल यासाठी पहिल्यांदा आवश्यक तत्वांची निर्मिती करणे आहे. अन्य मागासवर्गीयांना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात आरक्षणाचे लाभ देण्यासाठी त्यांचे उपवर्गीकरण करण्याचा प्रस्ताव सरकारने मान्य केला तर या उप-वर्गीकरणासाठी पद्धत व नमुना सरकारला सुचवला जाऊ शकतो. त्यासाठी आयोगाचे असे मत आहे की, अन्य मागासवर्गीयांचे तीन गटात उप-वर्गीकरण करायचे असेल तर आयोगाला आयसीएसएसआर सारख्या तज्ञ संस्थेची मदत घ्यावी लागेल. तसेच प्रत्येक राज्याच्या मागास वर्गांच्या सूचीचा अभ्यास करावा लागेल. त्यासाठी अनेक घटक लक्षात ठेवावे लागतील जसे त्यांचे पारंपारिक व्यवसाय, सामाजिक, आर्थिक शैक्षणिक मागासलेपण, विविध जातीबद्दल उपलब्ध असलेले अहवाल व इतर सामग्री असा अभ्यास करून केंद्रीय मागासवर्गीयांच्या सूचीचे तीन गटांमध्ये विभाजन करण्यासाठी प्रारूप निकष तयार करावे लागेल. जोपर्यंत मागासवर्गीयांचे तीन गटात उप-वर्गीकरण करण्यासाठी मंत्रालय मान्यता देत नाही तोपर्यंत अशा उप-वर्गीकरणाच्या कामाला सुरुवात करणे योग्य नाही. म्हणून मंत्रालयाला विनंती करावी की, त्यांनी याबाबत धोरणात्मक निर्णय घ्यावा व अन्य मागासवर्गीयांचे खाली दिलेल्या मानदंडाप्रमाणे / पद्धतीप्रमाणे तीन गटात उप-वर्गीकरणे करण्यास तत्त्वतः मान्यता घ्यावी.

- i. अत्यंत मागासलेले वर्ग (गट अ)
या वर्गात सामील करण्यासाठी मागासलेल्या वर्गातील कोणत्या जाती/उपजाती, जमाती सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिकदृष्टीने मागासलेल्या आहेत हे शोधून काढण्यासाठी मागासलेल्या वर्गांच्या सूचीचा अभ्यास केला पाहिजे. यात मूलवासी नसलेल्या जाती, विमुक्त जाती, भटकणाऱ्या व अर्ध भटकणाऱ्या जाती इत्यादि येऊ शकतात, ज्यांचा पारंपारिक व्यवसाय भीक मागणे, डुक्कर पाळणे, साप पाळणे, पक्षी पकडणे, गेम-स्निअरर, धार्मिक उपचार करणारे, ढोल वाजवणारे, बांबूचे काम करणारे, शिकारी, मजूर, खजुराच्या पानांची चटई बनवणारे, टोपली बनवणारे, शेतात काम करणारे मजूर, मातीचे काम करणारे नाव चालवणारे इत्यादी होता व आहे.

ii. जास्त मागासलेले वर्ग (गट ब)

या गटात विविध व्यावसायिक गट सामील होतील, जसे विणकामासाठी व रंगकामासाठी ब्रश बनवणे, रंगकाम, बाहुल्या बनवणे, विणकाम, ताडी गाळणे (झाडातून दारु काढणारे), कापूस पिंजणे, तेल काढणे, रेशीम विणणे, कुंभार, बकऱ्या पाळणे, मातीचे काम, ज्यूट विणणे, गोणी तयार करणे, खाटीक, शिंपी काम करणे, मासे मारणे, नाचणे, गाणे, न्हावी काम करणे, कुंकू व बांगड्यांचा किरकोळ व्यापार करणे, धोबीकाम करणे असे व्यवसाय होते वा आहेत. या खेरीज या गटामध्ये ज्या अनुसूचित जातीच्या लोकांनी ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला आहे ते लोक व त्यांचे वंशजही सामील आहेत.

iii. मागासलेला वर्ग (गट क)

जेव्हा मागासलेल्या वर्गामध्ये अत्यंत मागासलेला वर्ग व अधिक मागासलेला वर्ग असे ओळखले जातात तेव्हा कोणते वर्ग तुलनात्मकदृष्ट्या अधिक प्रगत आहे हे ओळखणे ही पुढची पायरी आहे. यामध्ये जमीनीचे मालक, शेती करणाऱ्या जाती, व्यवसाय व व्यापार करणाऱ्या जाती/जनजाती व तुलनात्मकरीत्या प्रगत जाती-जमाती यांचा समावेश होतो.

१२. इतर मागासलेल्या वर्गांचे तीन गटात उप-वर्गीकरण करण्याचे काम उपरोक्त पद्धतीने केले पाहिजे.

त्यासाठी प्रस्ताव तयार करण्यासाठी भारतीय सामाजिक अभ्यास संस्था (आयसीएसएलआर) सारख्या तज्ञ संस्थेचा सल्ला घेणे आवश्यक आहे. अन्य मागासलेल्या वर्गांसाठी कोणते मापदंड, दिशादर्शक पद्धत व निकष वापरायचे हे ठरवणे आवश्यक आहे. अन्य मागासवर्गीयांचे तीन गटात उप-वर्गीकरण करण्याचा प्रस्ताव मंत्रालयाने मान्य केल्यानंतर जातींची त्यांची योग्यता व हक्क यानुसार योग्य गटात विभागणी करणे ही कामाची पुढची पायरी असेल.

१३. जाती/जनजाती/उपजाती/तत्सम हे शोधून काढल्यानंतर त्यांचे योग्य त्या गटात विभाजन करून त्यांचे

अत्यंत मागासलेले वर्ग, अधिक मागासलेला वर्ग किंवा मागासलेला वर्ग यामध्ये वर्गीकरण करण्याची पहिली पायरी पूर्ण झाली की भारतीय सामाजिक अभ्यास संस्थेची तज्ञ सेवा पुन्हा घेण्याचा प्रस्ताव आहे. त्यांनी पूर्ण देशामध्ये सर्वेक्षण करावे व उपरोक्त पद्धतीनुसार प्रत्येक राज्यासाठी अन्य मागासलेल्या वर्गांची उपरोक्त गटांनुसार सूची तयार करावी अशी त्यांना विनंती केली जाईल.

१४. या कामाची पहिली व दुसरी पायरी सुरु करण्यासाठी सामाजिक न्याय व सबलीकरण मंत्रालयाने खास

निधी उपलब्ध करून द्यावा अशी त्यांना विनंती केली जाईल. भारतीय सामाजिक अभ्यास संस्थेला अशी विनंती केली जाईल की, त्यांनी या कामासाठी तज्ञांची एक समिती गठित करावी. अशा तज्ञांना

प्रत्येक राज्यातील मागास वर्गाची रुपरेखा संपूर्णपणे ज्ञात असावी. हा कार्यक्रम वेळेत पूर्ण करण्यासाठी भारतीय सामाजिक संस्थेने एक वेळापत्रक तयार करावे व मंत्रालयाकडून वित्तीय सहाय्य मिळवण्यासाठी एक वित्तीय प्रस्ताव तयार करावा.

१५. भारतीय सामाजिक अभ्यास संस्थेचे काम झाल्यानंतर त्यांनी केलेल्या शिफारसींचा राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोग विचार करील व आपले अनुभव लक्षात घेऊन व इतर तज्ञांची मदत घेऊन मागासवर्गीयांची राज्यनिहाय सूचीला अंतिम स्वरूप देईल. त्यासाठी जिथे जिथे त्यात बदल करणे आवश्यक आहे तिथे तिथे ते केले जातील. अत्यंत मागासलेले वर्ग, अधिक मागासलेले वर्ग व मागासलेले वर्ग यांच्यातला फरक स्पष्टपणे जाणून घेण्यासाठी सार्वजनिक सुनावणी घेतली जाऊ शकते. आयोगाने मान्यता दिलेल्या सूचीच्या आधारे आयोग आपल्या शिफारसी / सल्ले मंत्रालयाला त्यांच्या मान्यतेसाठी पाठवेल.

न्यायमूर्ती व्ही. ईश्वरैया
अध्यक्ष

एस.के. खारवेथन
सदस्य

ए.के. सैनी
सदस्य

शकील-उझे-झमान अन्सारी
सदस्य

ए.के. मनगोगा
सदस्य

नवी दिल्ली

दिनांक : २७.०२.२०१५